

Η Μαρία Εδελστάιν Γουδέλη κι η εκκίνηση της μοντεσσοριανής εκπαίδευσης στην Ελλάδα

Ελισάβετ Χωριανοπούλου

Περίληψη

Το έργο της Μαρίας Μοντεσσόρι έχει εξαπλωθεί σ' έναν πολύ μεγάλο αριθμό χωρών ανά τον κόσμο. Στην Ελλάδα, εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στα 1930 από τη Μαρί Εδελστάιν, κατόπιν Γουδέλη, μια πρωτοπόρο της Μοντεσσοριανής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Η παρούσα μελέτη στοχεύει να ξεδιπλώσει την ιστορία της Μαρίας Εδελστάιν-Γουδέλη, παράλληλα με την εξέταση του κοινωνικού, πολιτικού, ιστορικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος της εποχής. Είναι σημαντικό για την παγκόσμια παιδαγωγική κοινότητα να διερευνηθεί πώς ένα οποιοδήποτε «εναλλακτικό» εκπαιδευτικό σύστημα εδραιώνεται σε μία χώρα χωρίς προηγούμενη εμπειρία, ιδίως όταν στη χώρα αυτή, όπως συμβαίνει στην Ελλάδα, το εκπαιδευτικό σύστημα είναι πολύ συγκεντρωτικό μέχρι σήμερα, σε θέματα οργάνωσης και διοίκησης. Η Εδελστάιν Γουδέλη χρειάστηκε να υπερκεράσει τις κυρίαρχες πνευματικές παραδόσεις και τα πολιτικά κι εκπαιδευτικά ιδρύματα της Ελλάδας, προκειμένου να μεταφέρει στην ελληνική κοινωνία το μοντεσσοριανό σύστημα εκπαίδευσης. Η διαδικασία εδράζεται στο πλαίσιο της «θεωρίας υποδοχής» μιας επιστημονικής θεωρίας σε μία χώρα «επιστημονικής περιφέρειας». Η παρούσα μελέτη, επίσης, αποπειράται ν' αποκαλύψει την προσωπικότητα της Εδελστάιν Γουδέλη και να εντοπίσει τα ερεθίσματα και τα κίνητρα πίσω από τις προσπάθειες και τις αποφάσεις της.

Η Μαρία Εδελστάιν Γουδέλη κι η εκκίνηση της μοντεσσοριανής εκπαίδευσης στην Ελλάδα

Το έργο της Μαρίας Μοντεσσόρι έχει εξαπλωθεί σ' έναν πολύ μεγάλο αριθμό χωρών ανά τον κόσμο. Κάθε μία απ' αυτές έχει τη δική της ιστορία της διαδικασίας αποδοχής κι ενσωμάτωσης αυτού του διαφορετικού παιδαγωγικού συστήματος. Στην Ελλάδα, εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στα 1930 από τη Μαρί Εδελστάιν, κατόπιν Γουδέλη, μια πρωτοπόρο της Μοντεσσοριανής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα και σημαντικότερη παιδαγωγό.

Η διαδικασία εδράζεται στο πλαίσιο της «θεωρίας υποδοχής» μιας επιστημονικής θεωρίας σε μία χώρα «επιστημονικής περιφέρειας», ένα αξιόλογο μεθοδολογικό εργαλείο για τη μελέτη περιπτώσεων διάχυσης επιστημονικών ιδεών από τον τόπο της επιστημονικής παραγωγής στον τόπο υποδοχής (Skordoulis, 2008). Η υποδοχή μιας επιστημονικής θεωρίας σε μία χώρα επιστημονικής περιφέρειας ταυτίζεται με την ιστορία των επιστημολογικών, κοινωνικών, πολιτισμικών εμποδίων σ' αυτήν τη χώρα και μπορεί να φωτίσει τους παράγοντες και τις συνθήκες που συνέβαλαν στην επιστημονική παραγωγή στη χώρα προέλευσης. Στο πλαίσιο των «σπουδών υποδοχής», μια επιστημονική θεωρία δεν μεταφέρεται απλά στην περιφέρεια αλλά υπόκειται σε μια διαδικασία «αφομοίωσης» στο νέο κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό περιβάλλον (Skordoulis & Stefanidou, 2010). Στη συγκεκριμένη περίπτωση, είναι η Μαρία Εδελστάιν Γουδέλη που ανέλαβε να εισάγει τη μοντεσσοριανή θεωρία στην Ελλάδα υπερνικώντας επιστημολογικά ή/και κοινωνικο-πολιτισμικά εμπόδια προκειμένου να εγκαθιδρύσει το πρώτο μοντεσσοριανό σχολείο στην Ελλάδα.

Εργάζομαι πολλά χρόνια τώρα ως δασκάλα, προϊσταμένη δημοτικού και προσφάτως διευθύντρια στην ιστορική Μοντεσσοριανή Σχολή Αθηνών Μαρία Γουδέλη, το πρώτο μοντεσσοριανό σχολείο που λειτούργησε στην Ελλάδα. Από την αρχή, τα αποτελέσματα της Μοντεσσοριανής Μεθόδου ήταν ορατά στις προσωπικότητες των μαθητών με τα οποία εργαζόμουν· η ισχυρή επιρροή της Μαρίας Γουδέλη, της ιδρύτριας του σχολείου, διαμόρφωσε τις μοντεσσοριανές αρχές που ακολουθεί μέχρι σήμερα το σχολείο. Μέσα από αυτήν της εμπειρία, αλλά και τις μεταπτυχιακές σπουδές που ακολούθησα, απέκτησα μια ακόμα μεγαλύτερη εκτίμηση για τις δύο μεγάλες προσωπικότητες, τη Μαρία Μοντεσσόρι και τη Μαρία Γουδέλη, και τα επιτεύγματά τους, που με οδήγησαν σε περαιτέρω έρευνα, καθώς δεν υπήρχε προηγούμενη ερευνητική εργασία σχετικά με την ιστορία της μοντεσσοριανής εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Αυτό το άρθρο παρουσιάζει την έρευνα που διεξήγαγα στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος Μοντεσσοριανή Παιδαγωγική AMI στην Εκπαίδευση της Παιδικής Ηλικίας 0-6 (Montessori Pedagogy AMI in Infant Education 0–6), στο Πανεπιστήμιο του Βικ στην Ισπανία.

Είναι σημαντικό για την παγκόσμια παιδαγωγική κοινότητα να διερευνηθεί πώς ένα οποιοδήποτε «εναλλακτικό» εκπαιδευτικό σύστημα εδραιώνεται σε μία χώρα χωρίς προηγούμενη εμπειρία. Ιδίως όταν στη χώρα αυτή, όπως συμβαίνει στην Ελλάδα μέχρι σήμερα, το εκπαιδευτικό σύστημα είναι πολύ συγκεντρωτικό, σε θέματα οργάνωσης και διοίκησης. Όσον αφορά τις αρχές και τις πρακτικές του σχολείου, πάντοτε υπήρχε ένα εθνικό πρόγραμμα σπουδών, ενιαία σχολικά ωράρια κι εγκεκριμένες σειρές σχολικών εγχειριδίων που είναι υποχρεωτικά και στον ιδιωτικό τομέα της εκπαίδευσης. Η Μαρία Εδελστάιν Γουδέλη δε μετέφερε απλά το μοντεσσοριανό εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα, αλλά πήρε πρωτοβουλίες προκειμένου να καλύψει τις ανάγκες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής οικογένειας, της ελληνικής πραγματικότητας.

Μαρία Εδελστάιν Γουδέλη - Βιογραφία

Η Μαρία Εδελστάιν (αργότερα Γουδέλη) γεννήθηκε στην Οδησό της Ρωσίας το 1906 ή 1908, η μεγαλύτερη από τις τρεις κόρες μιας Ρωσοελληνίδας μητέρας κι ενός Γερμανοεβραίου πατέρα. Οι γονείς της πήραν διαζύγιο όταν τα κορίτσια ήταν νεαρά, κι η Μαρία μεγάλωσε στην ελληνική κοινότητα της Αιγύπτου, όπου παρακολούθησε ελληνικό σχολείο. Το 1921, όταν τελείωνε το γυμνάσιο, η οικογένεια μετακόμισε στην Ελλάδα. (Γουδέλη, Τι είναι το σχολείο). Σπούδασε για να γίνει δασκάλα δημοτικού, Φυσικές Επιστήμες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, μουσική στο Ωδείο Αθηνών και θέατρο στη Δραματική Σχολή του Εθνικού Θεάτρου της Ελλάδας. Επίσης, ολοκλήρωσε τον κύκλο των φιλοσοφικών, ιατρικών, κοινωνικών και οικονομικών μαθημάτων στην Ελευθέρα Σχολή Κοινωνικής Πρόνοιας. Το 1933, σπούδασε τη Μοντεσσοριανή Μέθοδο υπό τη Μαρία Μοντεσσόρι στην Ισπανία κι εφάρμοσε τη μέθοδο στο σχολείο στο οποίο εργαζόταν ως δασκάλα στην Ελλάδα.

Το 1936, γνωρίστηκε με τον Σωτήρη Γουδέλη, με τον οποίον και παντρεύτηκαν το 1942. Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μετατέθηκε στο εκπαιδευτικό τμήμα του Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων, για να συνεισφέρει στην οργάνωση του νηπιαγωγείου του 1^{ου} Παιδικού Οικοτροφείου Θυμάτων Πολέμου και να διδάξει κυρίες που θα στελέχωναν ορφανοτροφεία.

Μετά το τέλος του πολέμου, το 1945, παραιτήθηκε από τη δημόσια εκπαίδευση και δημοσίευσε το εμβληματικό της βιβλίο Ψυχική Υγιεινή του Παιδιού¹ (Γουδέλη, 2006). Αμέσως μετά από αυτό, οργάνωσε ένα μοντεσσοριανό νηπιαγωγείο στην ιδιωτική Σχολή Αηδονοπούλου², κι εργάστηκε σ' αυτό 3 χρόνια. Συνέχισε τις παιδαγωγικές της σπουδές στη Σορβόνη³ και προετοιμάστηκε για το δικό της ιδιωτικό σχολείο. Πράγματι, το ακαδημαϊκό έτος 1949-1950, με τη βοήθεια και την υποστήριξη του συζύγου της, Σωτήρη, η Μαρία ξεκίνησε το δικό της ιδιωτικό Μοντεσσοριανό Σχολείο για παιδιά 3-6 ετών, στο σπίτι της στο Κολωνάκι, Αθήνα, ακολουθούμενο από Μοντεσσοριανό Δημοτικό Σχολείο την επόμενη χρονιά⁴. Το 1964, το σχολείο μετεφέρθηκε σε νέες εγκαταστάσεις, ονομάστηκε «Μοντεσσοριανή Σχολή Αθηνών Μαρία Γουδέλη» και συνεχίζει να λειτουργεί πλήρως ως και σήμερα.

Η Μαρία Γουδέλη έγραψε διάφορα βιβλία και άρθρα σχετικά με τη Μοντεσσοριανή θεωρία και πράξη, δημιούργησε παιδαγωγικό υλικό βασισμένο στις μοντεσσοριανές αρχές κι έδωσε πολλές διαλέξεις σε γονείς κι εκπαιδευτικούς. Το 1981, η Μαρία Γουδέλη διαγνώστηκε με καρκίνο και τελικά απεβίωσε το 1991. Λίγα χρόνια αργότερα πριν τον θάνατό του (1997), ο σύζυγός της Σωτήρης Γουδέλης άφησε τη Σχολή και την υπόλοιπη περιουσία τους στο μη κερδοσκοπικό ίδρυμα που δημιούργησε, με το όνομα «Ίδρυμα Μαρίας & Σωτήρη Γουδέλη». Τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου του ιδρύματος σχετίζονται με τη Σχολή και τη φιλοσοφία της, και διοικούν τη Σχολή μέχρι σήμερα, συνεχίζοντας το έργο της Μαρίας Γουδέλη.

Εικόνα 1. Μαρία Εδελστάιν Γουδέλη

¹ Αρχαιακό υλικό Μοντεσσοριανής Σχολής Αθηνών Μαρία Γουδέλη: Αίτηση της Γουδέλη προς το Υπουργείο Τύπου να δημοσιεύσει το βιβλίο της «Ψυχική Υγιεινή του Παιδιού» (18/12/1945)

² Αρχαιακό υλικό: Αίτηση εργασίας της Γουδέλη στη Σχολή Αηδονοπούλου και αποδοχή αυτής (7/10, 1/11/1946)

³ Αρχαιακό υλικό: Πιστοποιητικό παρακολούθησης θερινών μαθημάτων, Σορβόνη (9/8/1947)

⁴ Αρχαιακό υλικό: Άδεια ιδρύσεως ιδιωτικού νηπιαγωγείου της Γουδέλη από το Υπουργείο Παιδείας (15/3/1949)· Άδεια ιδρύσεως ιδιωτικού δημοτικού σχολείου (19/9/1950)

Η παιδαγωγική μέθοδος της Μαρίας Μοντεσσόρι

Η Μαρία Μοντεσσόρι (1870-1952) έχτισε την παιδαγωγική της μέθοδο πάνω σ' επιστημονικές αρχές. Ούσα γιατρός η ίδια, έβγαζε τα συμπεράσματά της για το πώς να υποστηρίξει και να καθοδηγήσει καλύτερα τα παιδιά στην αναπτυξιακή τους πορεία (Standing, 1998), βασισμένη στην επιστημονική παρατήρηση παιδιών με διαφορετικές κουλτούρες και σε πολλές χώρες. Κατά συνέπεια, οι ανακαλύψεις της αποτελούν παγκόσμιες αρχές της ανθρώπινης συμπεριφοράς και ισχυρή βάση για εκπαιδευτικά συστήματα παντού στον κόσμο. Επικεντρώθηκε στη φιλοσοφία της εκπαίδευσης κι όχι απλά στις μεθόδους της. Όρισε τον στόχο της εκπαίδευσης ως «την ανάπτυξη ενός ολοκληρωμένου ανθρώπινου όντος, που προέρχεται από το περιβάλλον και προσαρμόζεται στην εποχή, τον τόπο και τον πολιτισμό του ή της». Συνοψίζοντας τις θεμελιώδεις ιδέες της Μαρίας Μοντεσσόρι, μπορεί κανείς να δηλώσει ότι: Η ανθρώπινη ανάπτυξη δε συμβαίνει σε μία σταθερή, γραμμική ανάβαση, αλλά σε μια σειρά διαμορφωτικών σταδίων. Αυτή η ανάπτυξη ολοκληρώνεται μέσω των τάσεων των ανθρώπινων όντων για συγκεκριμένες παγκόσμιες δράσεις σε σχέση με το περιβάλλον τους. Αυτή η αλληλεπίδραση με το περιβάλλον είναι πιο παραγωγική όταν προκύπτει από ατομική επιλογή κι εδράζεται σε προσωπικό ενδιαφέρον (Polk Lillard, 1996).

Η παρατήρηση της Μαρίας Μοντεσσόρι της ανθρώπινης ανάπτυξης από τη γέννηση ως την ενηλικίωση οδήγησε σε μια εκπαιδευτική προσέγγιση που υποστηρίζει τη φυσική ανάπτυξη των παιδιών, παρέχοντας τις δεξιότητες και την κατάλληλη υποστήριξη για ν' αξιοποιήσουν πλήρως τις δυνατότητές τους στη ζωή. Με ισχυρά συναισθηματικά, συμπεριφορικά και ηθικά θεμέλια, τα παιδιά αποκτούν κίνητρα, γίνονται ενεργοί κι ανεξάρτητοι μαθητές που προετοιμάζονται για τον κόσμο πέρα από το σχολείο. Η οικοδόμηση ακαδημαϊκών και γενικών γνώσεων είναι βασική ποιότητα της μοντεσσοριανής αγωγής, όπως κι η ικανότητα δημιουργικής σκέψης και κατανόησης των αναγκών των άλλων. Όταν αυτές οι θεμελιώδεις δεξιότητες καλλιεργούνται από νωρίς στη ζωή, τα παιδιά μπορούν να κατακτήσουν την ικανότητα επίλυσης προβλημάτων, επιμονής και καλής αλληλεπίδρασης με άλλους σε κάθε περίπτωση. Σε αντίθεση με τις παραδοσιακές τάξεις, τα μοντεσσοριανά περιβάλλοντα μάθησης είναι σχεδιασμένα να ταιριάζουν στις συγκεκριμένες ανάγκες κάθε σταδίου ανάπτυξης του παιδιού. Η μάθηση έχει να κάνει με τη δραστηριότητα και την αυτονομία του παιδιού ν' ανακαλύψει τι χρειάζεται κάθε συγκεκριμένη στιγμή. Η μοντεσσοριανή διδακτική μέθοδος στοχεύει να καθοδηγήσει τα παιδιά να μαθαίνουν ανεξάρτητα και ν' αξιοποιήσουν τις μοναδικές δυνατότητές τους. Τα παιδιά έχουν την ελευθερία να συμμετέχουν στην ίδια τους τη μαθησιακή εμπειρία κι ο μοντεσσοριανός δάσκαλος βρίσκεται εκεί για να υποστηρίξει το παιδί καθ' όλη τη διαδικασία (The Montessori Difference).

“Το κύριο μέλημά μας πρέπει να είναι να εκπαιδύσουμε την ανθρωπότητα – τα ανθρώπινα όντα όλων των εθνών – προκειμένου να την καθοδηγήσουμε προς αναζήτηση κοινών στόχων. Πρέπει να γυρίσουμε πίσω και να κάνουμε το παιδί το κύριο μέλημά μας. Οι προσπάθειες της επιστήμης πρέπει να επικεντρωθούν πάνω του, επειδή αυτό είναι η πηγή και το κλειδί για τους γρίφους της ανθρωπότητας.” (Montessori, 1971)

Η θεωρία της υποδοχής

Κοινοτήτες που ανήκουν στην επιστημονική περιφέρεια της Ευρώπης έπρεπε ν' αποδείξουν ότι αποτελούσαν συστατικό του δυτικού πολιτισμού. Οι μελετητές τους προσπάθησα να μεταγγίσουν σ' αυτές τις κοινωνίες τη γνώση που απέκτησαν κατά τη διάρκεια των σπουδών τους σ' ευρωπαϊκά πανεπιστήμια. Οι μελετητές της περιφέρειας δεν είναι παθητικοί παράγοντες των οποίων η μοναδική λειτουργία είναι να διανέμουν τοπικά τη γνώση που τους παρασχέθηκε από ευρωπαϊκά κέντρα, αλλά μάλλον ενεργά υποκείμενα που προσπαθούν να τη διασπείρουν τοπικά. (Steiner-Khamsi, 2014). Μία από αυτούς τους μελετητές ήταν κι η Μαρία Εδελστάιν Γουδέλη. Ως εκ τούτου, με βάση τις μελέτες υποδοχής, στόχος της Μαρίας Εδελστάιν Γουδέλη ήταν να ξεπεράσει τις κυρίαρχες πνευματικές παραδόσεις και τους πολιτικούς κι εκπαιδευτικούς θεσμούς της Ελλάδας, προκειμένου να μεταγγίσει στην ελληνική κοινωνία το μοντεσσοριανό εκπαιδευτικό σύστημα.

Εάν η γνώση θεωρείται πολιτιστικό προϊόν, η ανάδυση οποιασδήποτε νέας γνώσης, επιστημονικής, ιστορικής, φιλοσοφικής και λοιπά, πρέπει να θεωρείται ως κάτι περισσότερο από την απλή συσσώρευση εμπειρικών γεγονότων, αλλά ως αποτέλεσμα των ιστορικών, κοινωνικών και πολιτιστικών συνθηκών της περιόδου εμφάνισής της. Κατά τον ίδιο τρόπο, η υποδοχή μιας θεωρίας ή πρακτικής από ένα πνευματικό περιβάλλον, διαφορετικό από αυτό από το οποίο προήλθε, εξαρτάται όχι μόνο από την επιστημονική αξία της ίδιας της θεωρίας ή πρακτικής, αλλά επίσης από το πολιτικό, κοινωνικό, ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο στο περιβάλλον υποδοχής. Αυτό ακριβώς θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε εδώ, στην υποδοχή της μοντεσσοριανής μεθόδου στην Ελλάδα. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, η αφομοίωση κι αποδοχή των νέων ιδεών σπάνια πραγματοποιείται χωρίς προβλήματα, πόσο δε μάλλον μόνιμη. And that is what we will attempt to examine here, in the reception of the Montessori Method to Greece. (Skordoulis & Stefanidou, 2010).

Η πνευματική εξέλιξη της Μαρίας Εδελστάιν Γουδέλη αναφορικά με τη μοντεσσοριανή μέθοδο, μέσα στο συγκεκριμένο πολιτικό και πνευματικό περιβάλλον της εποχής της

Η Μαρία Εδελστάιν μεγάλωσε μέσα στο πολιτισμικά και πνευματικά πλούσιο περιβάλλον των ελληνικών κοινοτήτων του Καΐρου και της Αλεξάνδρειας. Το 1907, υπήρχαν 63.000 επίσημα καταγεγραμμένοι Έλληνες της Αιγύπτου ή Αιγυπτιώτες, των οποίων η συνδρομή ήταν ιδιαίτερος σημαντική: οι πρώτες τράπεζες της Αιγύπτου ιδρύθηκαν από Έλληνες, υπήρχαν πολλά ελληνικά θέατρα, κινηματογράφοι κι εφημερίδες κι επίσης, οι Αιγυπτιώτες διέπρεπαν σε αγροτικές κι εμπορικές δραστηριότητες (Έλληνες της Αιγύπτου, n.d.). Από πολύ μικρή ηλικία, η Μαρία έδειξε μια ροπή προς την παιδαγωγική, πιθανά εμπνευσμένη από τη μητέρα της, που δίδασκε «ξένες» γλώσσες. Σύμφωνα με τα λεγόμενά της, της γεννήθηκε η ιδέα να στήσει το δικό της σχολείο όταν ήταν ακόμα μαθήτρια δημοτικού. Ο δάσκαλός της της Δ' δημοτικού ήταν σκληρός και πολύ αυστηρός. Μια μέρα, χτύπησε έναν μαθητή άγρια με τον χάρακα: στην προσπάθειά του να δραπετεύσει, το αγόρι, έσπασε το τζάμι της πόρτας της τάξης κι έπεσε μέσα στις τριανταφυλλίες. Όταν σηκώθηκε, ήταν γεμάτος γρατζουνιές και αίματα. Βλέποντας αυτό το παιδί, η μικρή Μαρία αποφάσισε ότι όταν μεγαλώσει, θα χτίσει ένα σχολείο όπου κανείς δε θα

δέρνει τα παιδιά, ένα σχολείο όπου τα παιδιά θα είναι ευτυχισμένα (Κάτσιου-Ζαφρανά, 1995). Η Μαρία μιλούσε πολλές γλώσσες από πολύ νεαρή ηλικία: Αγγλικά, Γαλλικά, Ιταλικά, Γερμανικά, Ρώσικα κι Αραβικά.

Η οικογένεια μετακόμισε στην Αθήνα το 1921, κατά τη διάρκεια του Ελληνοτουρκικού πολέμου (1919-1922), γνωστού ως Μικρασιατική Εκστρατεία, που ήταν η κορύφωση μιας σειράς ένοπλων συγκρούσεων που αντιμετώπιζε η χώρα τις τελευταίες δεκαετίες: Βαλκανικοί πόλεμοι (1912, 1913), δύο προηγούμενες ένοπλες συγκρούσεις με το γειτονικό τούρκικο κράτος (1897, 1912) κι ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914), καταφέροντας στο μεταξύ να διπλασιάσει την επικράτειά της. Η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα, στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα χαρακτηριζόταν από πολλές συνταγματικές αλλαγές, πολιτικές κρίσεις και φυσικά πολέμους. Ο 19^{ος} αιώνας δεν ήταν μόνο μια περίοδος αργού εκσυγχρονισμού της χώρας (σε υποδομές και θεσμούς) αλλά παράλληλα διακατέχονταν από τη «Μεγάλη Ιδέα», το αλυτρωτικό όνειρο της διεύρυνσης της ελληνικής επικράτειας ώστε να συμπεριλάβει όλα τα εδάφη υπό Οθωμανική κυριαρχία, που κατοικούνταν από ελληνόφωνους πληθυσμούς. Ένα μεγάλο μέρος της Μεγάλης Ιδέας υλοποιήθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, αλλά οι θρίαμβοι διακόπηκαν με την ολοκληρωτική καταστροφή του 1922 (Hatzis, 2019). Επομένως, τα πρώτα χρόνια που η Μαρία κι η οικογένειά της εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα, η κοινωνία αντιμετώπιζε τον απόηχο της καταστροφής της ελπίδας και του ονείρου της Μεγάλης Ιδέας, ενώ παράλληλα αντιμετώπιζε με την τεράστια προσφυγική κρίση που ακολούθησε τη μικρασιατική καταστροφή του 1922.

Οι πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα περιλάμβαναν κι ένα μεγάλο κύμα εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα, επηρεασμένων από την πολιτική αστάθεια του καιρού εκείνου. Το 1913, μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος -Έλληνας πολιτικός και διακεκριμένος ηγέτης του ελληνικού εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος, γνωστός για τη συμβολή του στην επέκταση της Ελλάδας και την προώθηση φιλελεύθερων-δημοκρατικών πολιτικών (Pournaras)- μεταξύ άλλων πραγμάτων, προχώρησε σε μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: η δημοτική εκπαίδευση έγινε εξαστητή και υποχρεωτική, ακολουθούμενη από εξαετές γυμνάσιο, συμπεριέλαβε μέρη για την εκπαίδευση των Ελληνίδων, κλπ. Από το 1914 ως το 1929, ψηφίστηκε στην Ελλάδα νόμος που ρύθμιζε την ίδρυση και λειτουργία των νηπιαγωγείων που υπάγονται στο Υπουργείο Παιδείας. Το όριο ηλικίας άλλαξε για να περιλαμβάνει παιδιά 4 ετών (Ξενίδης, 2007). Το 1917, ο Βενιζέλος, αφού καθιέρωσε επαναστατική κυβέρνηση, προχώρησε σε μία γλωσσική κι εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στο πνεύμα των αστικοδημοκρατικών αλλαγών της εποχής, οπότε και ορίστηκε η δημοτική ως η γλώσσα του δημοτικού σχολείου. Στις ρυθμίσεις που έκανε τόσο 1913 όσο και το 1917, επηρεάστηκε από τρεις σημαντικές προσωπικότητες του χώρου της εκπαίδευσης στην Ελλάδα, τον Α. Δελμούζο, τον Δ. Γληνό και τον Μ. Τριανταφυλλίδη, με τους δυο πρώτους να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην εκπαιδευτική ανάπτυξη και ζωή της Μαρίας Γουδέλη. Δυστυχώς, η ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920 έβαλε ένα τέλος σ' αυτήν τη μεταρρύθμιση (Γούλη & Καύκουλα, 2011). Παρά τις δυσκολίες της περιόδου, πραγματοποιήθηκαν ορισμένα θετικά βήματα: η ίδρυση του Μαρασλείου Διδασκαλείου, μια τριετούς φοίτησης δημόσια σχολή εκπαίδευσης δασκάλων το 1923 με διευθυντή τον Δελμούζο⁵,

⁵ Ο Αλέξανδρος Δελμούζος (1880-1956) ήταν φιλελεύθερος εκπαιδευτικός, ένα από τα ιδρυτικά στελέχη του

η λειτουργία της Παιδαγωγικής Ακαδημίας το 1924 με διευθυντή τον Γληνό⁶ κι η ίδρυση του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης το 1924⁷ (Δημαράς, 2007). Στον τομέα της μοντεσσοριανής εκπαίδευσης, το 1921, μόλις 8 χρόνια μετά τον 1^ο Κύκλο Επιμορφωτικών Μαθημάτων της Μαρίας Μοντεσσόρι, ξεκίνησε στην Αθήνα μια πρώτη προσπάθεια διαλέξεων μοντεσσοριανής κατάρτισης, από τον Σμυρναίο καθηγητή Στυλιανόπουλο, υπό την αιγίδα της Βασιλομήτορος Σοφίας. Τριάντα νεαρές κυρίες παρακολουθούσαν τα μαθήματα, αλλά παραμένει άγνωστο εάν ολοκληρώθηκε ή διακόπηκε από τη Μικρασιατική καταστροφή (Φαφαλιού, 2013). Δεν υπάρχουν στοιχεία ή αναφορές, ως τώρα, που να καταδεικνύουν τι συνέβη στις κυρίες αυτές που παρακολούθησαν το σεμινάριο.

«Οι πρώτες μου σπουδές, όπως πάντα το επιθυμούσα ήταν οι σπουδές δασκάλας» (Γουδέλη, Τι είναι το σχολείο). Η Μαρία Εδελστάιν ήταν μία από τις πρώτες μαθήτριες του νεοσύστατου Μαρασλείου Διδασκαλείου, που την πιστοποίησε να διδάξει σε δημοτικά σχολεία (Μαράσλειο Διδασκαλείο, 2017).

Αμέσως μετά αφού έλαβε το πτυχίο της⁸ από το Μαράσλειο Διδασκαλείο, τον Ιούνιο του 1924, ο διευθυντής Αλέξανδρος Δελμούζος τοποθέτησε τη Μαρία Εδελστάιν ως δημοδιδασκάλισσα στο πρότυπο δημοτικό σχολείο της Μαρασλείου. Λιγότερο από έναν χρόνο μετά, τόσο ο Δελμούζος όσο και ο Γληνός μετακινήθηκαν από τις θέσεις τους, καθώς η διδασκαλία τους κρίθηκε «εθνικά επιζήμια», από τις αρχές (Μαράσλειο Διδασκαλείο, 2017). Σύμφωνα με προσωπικές μαρτυρίες (Καλησπέρη, 2021), η Μαρία εργάστηκε με ενθουσιασμό με τα νεαρά παιδιά, και δοκίμασε διάφορες μεθοδολογικές προσεγγίσεις στη διδασκαλία της. Ανικανοποίητη, αποφάσισε να διευρύνει τις γνώσεις κι εκπαίδευσή της: ξεκίνησε να παρακολουθεί μαθήματα στη Σχολή Φυσικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών. Επίσης, σπούδασε μουσική -πίανο- στο Ωδείο Αθηνών κι ολοκλήρωσε τις σπουδές της στη Δραματική Σχολή του Εθνικού Θεάτρου της Ελλάδας (1927-1930) (Κάτσιου-Ζαφρανά, 1995). Όπως αναφέρει στο αυτοβιογραφικό της σημείωμα, παρακολούθησε τα μαθήματα της Δραματικής Σχολής προκειμένου ν' αποκτήσει εμπειρία και γνώση στα ζητήματα των σχολικών εορτών και παραστάσεων, στην καλή ανάγνωση

Εκπαιδευτικού Ομίλου (1910-1927), σκοπός του οποίου ήταν να βοηθήσει στην αναμόρφωση της ελληνικής εκπαίδευσης και την ίδρυση ενός πρότυπου δημοτικού σχολείου. Έπαιξε καθοριστικό ρόλο στο Γλωσσικό Ζήτημα που κυριάρχησε στο πνευματικό περιβάλλον των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Επρόκειτο για μια διαφωνία για το αν η ομιλούμενη γλώσσα του ελληνικού λαού, η δημοτική, ή μια καλλιεργημένη απομίμηση της αρχαίας ελληνικής, η καθαρεύουσα, έπρεπε να είναι η επίσημη γλώσσα του ελληνικού έθνους. Η διαμάχη, που εκτός από εκπαιδευτική ήταν και κοινωνικοπολιτική, έληξε το 1976, όταν με κυβερνητική εντολή η δημοτική έγινε η επίσημη γλώσσα του κράτους (Mackridge, 2010). Το 1908, ο Δελμούζος, επηρεασμένος από τις φιλελεύθερες ιδέες της Ευρώπης για την εκπαίδευση, εισήγαγε τη χρήση της δημοτικής ως γλώσσας διδασκαλίας στο νεοϊδρυθέν Δημοτικό Λύκειο Θηλέων Βόλου κι έτσι πέτυχε σημαντική βελτίωση στις βαθμολογίες των εξετάσεων και την ικανοποίηση των μαθητριών (Δελμούζος, 1913). Δυστυχώς, αυτό το εκπαιδευτικό πείραμα δέχτηκε έντονες αντιδράσεις κι επικρίσεις που οδήγησαν στην παραίτηση του Δελμούζου, το κλείσιμο του σχολείου και δίκη.

⁶ Ο Δημήτρης Γληνός (1882-1943) υπήρξε σημαντική προσωπικότητα στο χώρο της εκπαίδευσης στην Ελλάδα κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, εκπαιδευτικός, συγγραφέας και πολιτικός, πρωτοπόρος της γλωσσικής αναγέννησης στην ελληνική εκπαίδευση, συνιδρυτής του Εκπαιδευτικού Ομίλου.

⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι το Πανεπιστήμιο Αθηνών ιδρύθηκε το 1837 και ήταν το μοναδικό πανεπιστήμιο της Ελλάδας ως το 1922. Επομένως, ο αριθμός των ατόμων που μπορούσαν να προσεγγίσουν νέες θεωρίες ήταν πολύ περιορισμένος.

⁸ Αρχαιακό υλικό: Πτυχίον Μαρασλείου Διδασκαλείου της Μαρίας Εδελστάιν (16/6/1924)

κι απαγγελία. Όλες οι προαναφερθείσες γνώσεις ήταν πολύ χρήσιμες για να κάνει τη δουλειά της στο σχολείο πιο επιτυχημένη (Γουδέλη, Τι είναι το σχολείο).

Η δεκαετία 1930-1940 ήταν κρίσιμη για τη Μαρία Εδελστάιν Γουδέλη, αλλά και για τη χώρα, εξαιτίας της πολιτικής αστάθειας και την εγκαθίδρυση της δικτατορίας. Η κρίση που έπληξε την Ευρώπη έμελλε να επηρεάσει τις εξελίξεις και στην Ελλάδα. Η προσπάθεια του πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου (1928-1932, 1933) να κάνει δραστικές μεταρρυθμίσεις στη χώρα εμποδίστηκε από τις σοβαρές ανωμαλίες που προκάλεσε η παγκόσμια οικονομική κρίση (Ι., Σβολόπουλος, Χατζηβασιλείου, Νημάς, & Σχολινάκη-Χελιώτη, 2019). Η θέση του ως προς τα εσωτερικά της χώρας αποδυναμώθηκε από τις επιπτώσεις της Μεγάλης Ύφεσης στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Ωστόσο, στον τομέα της εκπαίδευσης, το 1933, ιδρύθηκαν οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες στην Ελλάδα, που αντικατέστησαν το Μαράσλειο Διδασκαλείο στην εκπαίδευση των δασκάλων για τα νηπιαγωγεία και τα δημοτικά σχολεία. Η Μαρία Εδελστάιν γράφτηκε αμέσως στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, και στις 2 Φεβρουαρίου 1933, απέκτησε επαγγελματικό παιδαγωγικό πτυχίο με βαθμολογία «Λίαν Καλώς»⁹.

Η Μαρία Εδελστάιν Γουδέλη προσπαθούσε πάντα να ενημερώνεται για όσα συνέβαιναν στην Ευρώπη και στον κόσμο, ως προς τους τομείς που σχετίζονται την εκπαίδευση. Έτσι έμαθε για τα σεμινάρια κατάρτισης που πραγματοποιούσε η Μαρία Μοντεσσόρι στην Ισπανία κι αποφάσισε να μελετήσει αυτήν την παιδαγωγική προσέγγιση (Καλησπέρη, 2021). Πράγματι, στις 24 Ιανουαρίου 1933, αιτήθηκε στο Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων της Ελλάδας άδειας συμμετοχής στα Διεθνή Εκπαιδευτικά Μαθήματα Μοντεσσόρι που θα λάμβαναν χώρα στη Βαρκελώνη, υπό την καθοδήγηση της ίδιας της Μαρίας Μοντεσσόρι. Η αίτησή της εγκρίθηκε για την περίοδο από τον Φεβρουάριο ως τον Ιούνιο του 1933¹⁰, με την υποχρέωση να προσκομίσει αποδεικτικό συμμετοχής στο τοπικό ελληνικό προξενείο. Η Μαρία Εδελστάιν χαρακτήρισε τα μαθήματα της Μαρίας Μοντεσσόρι ως ένα από τα καλύτερα πράγματα που συνέβησαν ποτέ στην επαγγελματική της ζωή (Καλησπέρη, 2021): «Εκεί, με τα σοφά μαθήματα της Μαρίας Μοντεσσόρι, τις πρακτικές ασκήσεις, τις παρακολουθήσεις μοντεσσοριανών σχολείων, άλλαξε εντελώς ο προσανατολισμός μου στην εφαρμογή της δουλειάς μου» (Γουδέλη, 2006). Ολοκλήρωσε τις σπουδές της κι έλαβε το δίπλωμά της στις 30 Ιουνίου του 1933¹¹. Αυτό το δίπλωμα την πιστοποιούσε να διδάξει με τον μοντεσσοριανό τρόπο παιδιά 4 ως 12 ετών.

⁹ Αρχειακό υλικό: Επαγγελματικό παιδαγωγικό ενδεικτικό της Εδελστάιν από την Πρυτανεία του Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (2/2/1933)

¹⁰ Αρχειακό υλικό: Έγκριση συμμετοχής της Εδελστάιν στα διεθνή μαθήματα Μοντεσσόρι στη Βαρκελώνη από το Υπουργείο Παιδείας & Θρησκευμάτων (27/1/1933)

¹¹ Αρχειακό υλικό: Δίπλωμα μοντεσσοριανών σπουδών στη Βαρκελώνη της Εδελστάιν (30/6/1933)

Εικόνα 2. Μοντεσσοριανό συνέδριο, Βαρκελώνη, Ισπανία (1933). (Η Μαρία Γουδέλη, τρίτη από τα αριστερά στην 3^η σειρά)

Τις 5 Μαρτίου 1933, ο Ελευθέριος Βενιζέλος έχασε τις εκλογές. Μέχρι το 1935, τρία στρατιωτικά κινήματα και μια απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου έδειχναν ξεκάθαρα την πολιτική πώλωση. Μέσα σ' αυτό το ταραγμένο κλίμα έγινε συνταγματική αποκατάσταση του καθεστώτος της κυρίαρχης δημοκρατίας. Αμέσως μετά τις αποτυχημένες εκλογές του Ιανουαρίου 1936, σε μια περίοδο γενικής κρίσης της κοινοβουλευτικής πολιτικής, η χώρα οδηγήθηκε στην εγκαθίδρυση –με τη συνέργεια του βασιλιά- δικτατορικής διακυβέρνησης από τον Ιωάννη Μεταξά¹², μέχρι την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και τον θάνατο του Μεταξά (Ι., Σβολόπουλος, Χατζηβασιλείου, Νημάς, & Σχολινάκη-Χελιώτη, 2019). Σ' αυτές τις ταραγμένες εποχές, η Μαρία Εδελστάιν κατάφερε να ταξιδεύει συχνά για εκπαιδευτικούς κι επαγγελματικούς λόγους. Δεν είναι σαφές πώς αυτή ήταν δυνατόν ενόσω η χώρα ήταν υπό καθεστώς χούντας και πώς χρηματοδοτούσε τα ταξίδια της ενώ δεν προερχόταν από ιδιαίτερα ευκατάστατη οικογένεια. Εκείνη την εποχή, γνώρισε τον μελλοντικό σύζυγό της, Σωτήρη Γουδέλη¹³, ο οποίος στήριξε όλες τις εκπαιδευτικές της προσπάθειες από την αρχή της σχέσης τους (Καλησπέρη, 2021). Όταν η Μαρία Μοντεσσόρι μετέφερε την έδρα του Διεθνούς Μοντεσσοριανού Συνδέσμου (Association Montessori Internationale -AMI) στο Άμστερνταμ,

¹² Ιωάννης Μεταξάς (1871-1941), Έλληνας στρατιωτικός και πολιτικός που κυβέρνησε συνταγματικά ως πρωθυπουργός της Ελλάδας από το 1936. Μετά τους πρώτους τέσσερις μήνες της θητείας του επέβαλε ένα ολοκληρωτικό καθεστώς (χούντα) στο βασίλειο της Ελλάδας, με την υποστήριξη του βασιλιά Γεωργίου Β', από τις 04/08/1936 ως την κατάκτηση της Ελλάδας από τις ναζιστικές δυνάμεις, το 1941.

¹³ Ο Σωτήρης Γουδέλης (1910-1997) ήταν ένας διακεκριμένος μαθηματικός, εκπαιδευτικός και στενός συνεργάτης της Μαρίας Εδελστάιν Γουδέλη. Ήταν διανοούμενος και πολιτικά μάχιμος από τα νιάτα του, ένας άνθρωπος που οραματιζόταν μια δικαιότερη ανθρώπινη κοινωνία. Αργότερα στη ζωή του έγινε μέλος μιας ελληνικής τροτσικιστικής ομάδας.

Ολλανδία, το 1935 (Association Montessori Internationale, 2019), υπάρχουν στοιχεία ότι η Μαρία Εδελστάιν ταξίδευε εκεί¹⁴.

Οποιοσδήποτε άλλες προσπάθειες για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση σταμάτησαν λόγω της χούντας του Μεταξά. Ο δικτάτορας, σ' ένα από μηνύματά του προς τον ελληνικό λαό επικαλέστηκε τον κομμουνιστικό κίνδυνο που «προετοίμαζε την κοινωνική επανάσταση» (Δημαράς, 2007). Σχεδόν καθόλου πρόοδος δε σημειώθηκε κατά τη διάρκεια της χούντας, του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφύλιου πολέμου που ακολούθησε. Παρά τη ζοφερή πολιτική κατάσταση, το 1937, ο Αναγκαστικός Νόμος 810/1937, στο 9^ο άρθρο όριζε ότι οι δασκάλες νηπιαγωγείου και δημοτικού σχολείου που έχουν αποδείξεις παρακολούθησης του συστήματος Μοντεσσόρι στη δύση, διορίζονται κατά παρέκκλιση της σειράς διορισμού (υπογεγραμμένο από τον βασιλιά Γεώργιο Β', τον Ι. Μεταξά, τον Κ. Κοτζιά, κ.α.)¹⁵. Υπάρχουν ορισμένα αναπάντητα ως τώρα ερωτήματα που προκύπτουν από αυτό: *Πόσο δημοφιλές ήταν το σύστημα Μοντεσσόρι στην Ελλάδα; Υπήρχαν κι άλλοι Έλληνες μοντεσσοριανοί δάσκαλοι και ψηφίστηκε ένας τέτοιος νόμος; Μήπως αυτός ο νόμος φτιάχτηκε μόνο για να μπορέσει η Μαρία Γουδέλη να δουλέψει ως δασκάλα νηπιαγωγείου και να δημιουργήσει ένα μοντεσσοριανό σχολείο στην Ελλάδα;*

Η Μαρία Εδελστάιν Γουδέλη προσέγγιζε την εκπαίδευση με μια σφαιρικότητα που αντικατοπτριζόταν στις συνεχιζόμενες σπουδές της σε συναφείς τομείς. Το 1937, παρακολούθησε μαθήματα στη νεοσύστατη Ελευθέρα Σχολή Κοινωνικής Προνοίας¹⁶: φιλοσοφικά, ιατρικά, κοινωνικά και οικονομικά¹⁷. Εκείνη την περίοδο η Μαρία σχετιζόταν με τον Δημήτρη Γληνό, ο οποίος ζήτησε να δει τις σημειώσεις της από τα μοντεσσοριανά μαθήματα που είχε παρακολουθήσει στην Ισπανία. Εντυπωσιάστηκε κι αναφέρθηκε στην ανάγκη να γίνει εξοικείωση με τη μοντεσσοριανή μέθοδο στην Ελλάδα (Κάτσιου-Ζαφρανά, 1995).

Η Μαρία Εδελστάιν ήταν δασκάλα δημοτικού, ειδικευμένη στη μοντεσσοριανή μέθοδο για παιδιά 4-12 ετών. Για να θέσει σωστές βάσεις για τη μέθοδο στην Ελλάδα, χρειάστηκε να ξεκινήσει από το νηπιαγωγείο. Κατόπιν αιτήματός της, στις 21 Δεκεμβρίου 1937¹⁸, τοποθετήθηκε στο νηπιαγωγείο της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας. Έναν χρόνο αργότερα, έστησε ένα μοντεσσοριανό περιβάλλον στο Μαρασλείο σχολείο, με τη βοήθεια του Δημήτρη Γληνού. Επρόκειτο για την πρώτη μοντεσσοριανή τάξη που λειτούργησε ποτέ στην Ελλάδα. Επιπλέον, δεν ήταν ιδιωτικό σχολείο· ήταν μέρος του δημόσιου συστήματος της ελληνικής εκπαίδευσης. Ο διευθυντής του σχολείου την υποστήριξε στο ν' αποκτήσει μια πλήρη σειρά μοντεσσοριανού υλικού τάξης από την Ολλανδία, το οποίο χρησιμοποιήθηκε από τους

¹⁴ Αρχειακό υλικό: Έγκριση μετάβασης της Εδελστάιν στην Ολλανδία από το Υπουργείο Θρησκευμάτων & Παιδείας (20/4/1937)

¹⁵ Αρχειακό υλικό: Αντίγραφον του Αναγκαστικού Νόμου 810/1937 (12/8/1937)

¹⁶ Η Ελευθέρα Σχολή Κοινωνικής Προνοίας, ένα μη κερδοσκοπικό ίδρυμα, ιδρύθηκε στις 19/04/1937. Σκοπός της Σχολής αυτής ήταν α) να δημιουργήσει και να καθοδηγήσει το ενδιαφέρον ενός ευρύτερου κύκλου για τα προβλήματα και τις ανάγκες της κοινωνικής πρόνοιας και β) να παράσχει στους ανθρώπους που εργάζονται ή θέλουν να εργαστούν σε φιλανθρωπικά ιδρύματα της χώρας την απαιτούμενη θεωρητική και εν μέρει πρακτική εκπαίδευση (Μαστρογιάννης, 2015)

¹⁷ Αρχειακό υλικό: Πιστοποιητικόν ακροάσεως Εδελστάιν από την Ελευθέρα Σχολή Κοινωνικής Προνοίας (1937)

¹⁸ Αρχειακό υλικό: Απόφαση τοποθέτησης Εδελστάιν στο νηπιαγωγείο της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας από το Υπουργείον Θρησκευμάτων & Εθνικής Παιδείας (21/12/1937)

μαθητές της αμέσως¹⁹. Ανταλλάχθηκαν επιστολές, με τη Μαρία Εδελστάιν να είναι ιδιαίτερα επίμονη, προκειμένου να ξεπεράσει εμπόδια στη μεταφορά και διέλευσης των υλικών αυτών από τα ελληνικά σύνορα. Δημιούργησε επίσης η ίδια μοντεσσοριανό υλικό σχετικά με την ελληνική γλώσσα, τον πολιτισμό και την ιστορία (Καλησπέρη, 2021). Τον Σεπτέμβριο του 1939, η Μαρία Εδελστάιν έγινε μέλος του Μοντεσσόρειου Συνδέσμου, για τον οποίο χρειάστηκε να δημιουργηθεί ειδικός φάκελος από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, με την έγκριση του Υπουργείου Ασφαλείας²⁰.

Εικόνα 3. Μοντεσσοριανό περιβάλλον στο νηπιαγωγείο της Μαρασλείου (1938)

Η καλή συνεργασία και το κλίμα μεταξύ της ίδιας και του προϊστάμενου της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας δεν κράτησε πολύ. Στα 1940, ακριβώς πριν την έναρξη του πολέμου για την Ελλάδα, ανταλλάχθηκαν αρκετές επίσημες επιστολές με παράπονα και κατηγορίες εκατέρωθεν. Της αρνήθηκαν μια τιμητική διάκριση και την αύξηση μισθού που υποτίθεται ότι θα λάμβανε. Ο διευθυντής της Ακαδημίας, Γ. Παλαιολόγος, την κατηγόρησε ότι επέδειξε προκλητική συμπεριφορά, ότι προσποιήθηκε ασθένεια κι ότι ανέλαβε πρωτοβουλίες χωρίς την έγκρισή του²¹. Η αρχή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου διέκοψε όλες τις δραστηριότητες του σχολείου. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, η Μαρία Εδελστάιν απασχολήθηκε στην Κεντρική Επιτροπή Συσσιτίων²², βοηθώντας παιδιά κι οικογένειες που είχαν ανάγκη. Πρόσφερε επίσης

¹⁹ Αρχειακό υλικό: Αίτηση Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας προς το Τελωνείο Πειραιώς για ατελή παράδοση μιας πλήρους σειράς μοντεσσοριανών εποπτικών μέσων διδασκαλίας (9/12/1938)

²⁰ Αρχειακό υλικό: Εντολή του Υπουργείου Θρησκευμάτων & Εθνικής Παιδείας προς τη Μαρασλείου Παιδαγωγική Ακαδημία για αποστολή για υποβολή του καταστατικού του Μοντεσσόρειου Συνδέσμου (30/9/1939)

²¹ Αρχειακό υλικό: Επτά επιστολές μεταξύ Μ. Εδελστάιν και Γ. Παλαιολόγου (από 6/3/1940)

²² Αρχειακό υλικό: Ακριβές αντίγραφο του Υπουργείου Υγείας διάθεσης της Εδελστάιν στην Κεντρική Επιτροπή Συσσιτίων (7/3/1941)

εθελοντικά τις υπηρεσίες της στη διοργάνωση Κέντρων Παιδικής Δημέρευσης²³, και συντόνισε τα μαθήματα για το Εκπαιδευτικό Τμήμα του 1^{ου} Οικοτροφείου Θυμάτων Πολέμου²⁴, που ανήκε στο Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων.

Το 1942, παντρεύτηκε τον Σωτήρη Γουδέλη· οι αντικομμφορμιστικές μαρξιστικές του ιδέες επηρέασαν τη σκέψη και το έργο της.

Εικόνα 4. Μαρία και Σωτήρης Γουδέλης

Το 1943 μετατέθηκε στο Εκπαιδευτικό Τμήμα του Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων. Εκεί, άρχισε να διδάσκει «κυρίες που επιθυμούν να εξοικειωθούν με τις νέες τάσεις στην παιδαγωγική και ψυχολογική επιστήμη». Έλαβε την πρωτοβουλία να διδάξει τη μοντεσσοριανή μέθοδο για 2 χρόνια. Σε μία αναφορά στον Επιθεωρητή της δημοτικής εκπαίδευσης εξηγεί αναλυτικά την πρόοδο των μαθημάτων: «Σύμφωνα με το πνεύμα του σχολείου και με τις δικές μου παιδαγωγικές πεποιθήσεις που διαμόρφωσα μετά την εμπειρία και τις σπουδές μου, η πιο δημιουργική εργασία και σε συμφωνία με τις τελευταίες εξελίξεις της επιστήμης σε όλους τους σχετικούς βοηθητικούς τομείς της παιδαγωγικής είναι το μοντεσσοριανό σύστημα όπως έχει διαμορφωθεί τα τελευταία χρόνια. Γι' αυτό δίδαξα Παιδαγωγικά με αυτό το σύστημα και πνεύμα στην παραπάνω Σχολή. Δώδεκα φοιτήτριες έδειξαν ότι κατανοούσαν ξεκάθαρα τις βάσεις και το πνεύμα του συστήματος Μοντεσσόρι. Επιπροσθέτως των θεωρητικών μαθημάτων, υπήρχαν και πρακτικές παρακολουθήσεις και διδασκαλία στο νηπιαγωγείο που ιδρύσαμε δύο χρόνια πριν, στο 2^ο Ορφανοτροφείο Θυμάτων Πολέμου του Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων»²⁵.

²³ Αρχειακό υλικό: Πρόταση διοργάνωσης Κέντρων Παιδικής Δημέρευσης Ε.Ο.Χ.Α. (31/7/1943)

²⁴ Αρχειακό υλικό: Εντολή απόσπασης της Εδελστάιν στο Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων (10, 16/12, 8/1/1943)

²⁵ Αρχειακό υλικό: Αναφορά της Εδελστάιν σχετικά με το έργο της στο Εκπαιδευτικό Τμήμα του Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων, προς τον Επιθεωρητή (15/6/1944)

Μόλις μια εβδομάδα μετά την προαναφερθείσα αναφορά, η Μαρία Γουδέλη ζήτησε άδεια να δημιουργήσει ένα μοντεσσοριανό δημοτικό σχολείο μέσα στη Μαράσλειο, υποστηρίζοντας ότι το μοντεσσοριανό σύστημα πρέπει να ιδωθεί ως μία συνέχεια και για να ολοκληρωθεί δεν πρέπει να σταματήσει στη νηπιακή εκπαίδευση: «Εις όλας τας εκπαιδευτικώς προηγμένας χώρας το Σύστημα Μοντεσσόρι κατέχει εξέχουσαν θέσιν μεταξύ των νέων Εκπαιδευτικών Συστημάτων. Το Σύστημα αυτό δεν είναι μόνον, όπως πολλοί κακώς νομίζουν, μέθοδος Νηπιαγωγείου, αλλά Σύστημα αγωγής πλήρες το οποίον αντιμετωπίζει με το ιδιόν του Πνεύμα το παιδί από της γεννήσεως μέχρι της ενηλικιώσεώς του. (...) Το Νηπιαγωγείον εις το Σύστημα αυτό δεν είναι λοιπόν μόνον προετοιμασία δια το Σχολείον ή Προσχολική αγωγή όπως άλλα Νηπιαγωγικά Συστήματα, αλλά η πρώτη βαθμής της Συστηματικής Πνευματικής αγωγής του παιδιού. Τα λαμπρά αποτελέσματα της εργασίας του σχολείου αυτού εις όλον τον κόσμον, καθώς επίσης εις το προ ολίγων ετών ιδρυθέν ενταύθα Μοντεσσοριανόν Νηπιαγωγείον, αποδεικνύουν σαφώς την ορθότητα του Συστήματος. Δυστυχώς όμως η εδώ προσπάθεια εξαντλείται μόνον εις το Νηπιαγωγείον και ούτω τα αποφοιτώντα παιδιά χάνουν με την πάροδον των χρόνων τα αποκτηθέντα πλεονεκτήματα εκ του Συστήματος, όλη δε η προηγούμενη εις αυτό προσπάθεια παραμένει άνευ συνεχείας. Διά ταύτα νομίζω ήτο ευχής έργο η ίδρυσις ανεξαρτήτου προτύπου Μοντεσσοριανού Σχολείου, περιλαμβάνοντος κατ' αρχήν, Νηπιαγωγείον και πλήρες Δημοτικόν. Το σχολείον τούτο εκτός της παιδαγωγικής προσφοράς του προς τους μαθητάς, θα είχε μιας ευρύτεραν μετεκπαιδευτικήν αξίαν δια Νηπιαγωγούς και Δημοδιδασκάλους»²⁶. Δυστυχώς, δεν ήταν τόσο εύκολο όσο το να ξεκινήσει ένα νηπιαγωγείο. Ο διευθυντής του Μαρασλείου, Νικόλαος Καραχρήστος, πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου του Υπουργείου, δεν της επέτρεψε να προχωρήσει, δηλώνοντας ότι «θα υπάρξει διάσπαση στο (ελληνικό) εκπαιδευτικό σύστημα» (Κάτσιου-Ζαφρανά, 1995). Λαμβάνοντας υπόψη ότι το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα από πάντοτε ελεγχόταν κεντρικά από την κυβέρνηση σε κάθε πτυχή, η άρνηση του διευθυντή να επιτρέψει την ίδρυση ενός «εναλλακτικού» σχολείου δεν προκάλεσε έκπληξη.

Αμέσως μετά το τέλος του πολέμου, μετά από μια σειρά θυμωμένων επίσημων επιστολών²⁷ προς τον υπουργό Παιδείας σχετικά με τη σχέση της Γουδέλη με τον διευθυντή της Μαρασλείου Ακαδημίας, η Μαρία αποφάσισε να παραιτηθεί από τη δημόσια εκπαίδευση το 1945²⁸. Η πορεία προς την παραίτηση δεν ήταν ομαλή. Κατηγορήθηκε επισήμως ότι διατηρούσε παράλληλα ένα ιδιωτικό νηπιαγωγείο κι ότι χρησιμοποιούσε το μοντεσσοριανό υλικό που ανήκε στη Μαράσλειο Ακαδημία²⁹. Η οριστική της παραίτηση υποβλήθηκε τον Σεπτέμβριο του 1945³⁰.

²⁶ Αρχειακό υλικό: Αναφορά της Μ. Εδελστάιν στον Επιθεωρητή σχετικά με την ίδρυση μοντεσσοριανού δημοτικού (24/6/1944); Αίτημα του Υπουργείου Παιδείας προς το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο σχετικά με την ίδρυση Προτύπου Μοντεσσοριανού Δημοτικού Σχολείου (18/7/1944)

²⁷ Αρχειακό υλικό: Αναφορά της Εδελστάιν-Γουδέλη προς το Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας (10/1/1945)

²⁸ Αρχειακό υλικό: Παραίτηση Εδελστάιν Γουδέλη (31/1/1945)

²⁹ Αρχειακό υλικό: Επιστολή καταγγελίας του Δ/ντή της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας προς την Εδελστάιν για τη διατήρηση ιδιωτικού νηπιαγωγείου και χρήση του μοντεσσοριανού εποπτικού υλικού που ανήκει στη Μαράσλειο (21/4/1945); Δύο απαντητικές επιστολές της Εδελστάιν προς τον Γενικό Διευθυντή της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας (30/4, 3/5/1945)

³⁰ Αρχειακό υλικό: Αποδοχή της παραίτησης της Εδελστάιν από τον Επιθεωρητή (13/9/1945)

Στα τέλη του 1945, ήταν έτοιμη να εκδώσει το εμβληματικό της βιβλίο Ψυχική Υγιεινή του Παιδιού (Γουδέλη, 2006). Η Μαρία Γουδέλη διατηρούσε φιλικές σχέσεις με τη Μίνα Αηδοποπούλου³¹, μια ανοιχτόμυαλη ιδιοκτήτρια σχολείου, η οποία, το 1946, επέτρεψε στη Μαρία να οργανώσει και να εποπτεύσει ένα μοντεσσοριανό περιβάλλον νηπιαγωγείου στο ιδιωτικό της Σχολείο. Εκείνο το μοντεσσοριανό σχολείο λειτούργησε για 3 χρόνια. Το 1947, η Μαρία κι ο Σωτήρης Γουδέλης έφυγαν για τη Γαλλία, όπου η Μαρία θα παρακολουθούσε θερινά παιδαγωγικά μαθήματα στη Σορβόνη. Επισκέφθηκαν επίσης πολλά σχολεία και συγκέντρωσαν υλικό για το σχολείο που η Γουδέλη σχεδίαζε να ξεκινήσει.

Πράγματι, το ακαδημαϊκό έτος 1949-1950 ξεκίνησε το δικό της ιδιωτικό μοντεσσοριανό σχολείο για παιδιά 3-6 ετών, στο σπίτι της στο Κολωνάκι, Αθήνα. Μέσα στο επόμενο ακαδημαϊκό έτος, 1950-1951, ίδρυσε και μοντεσσοριανό δημοτικό Σχολείο με τους αποφοίτους του νηπιαγωγείου της.

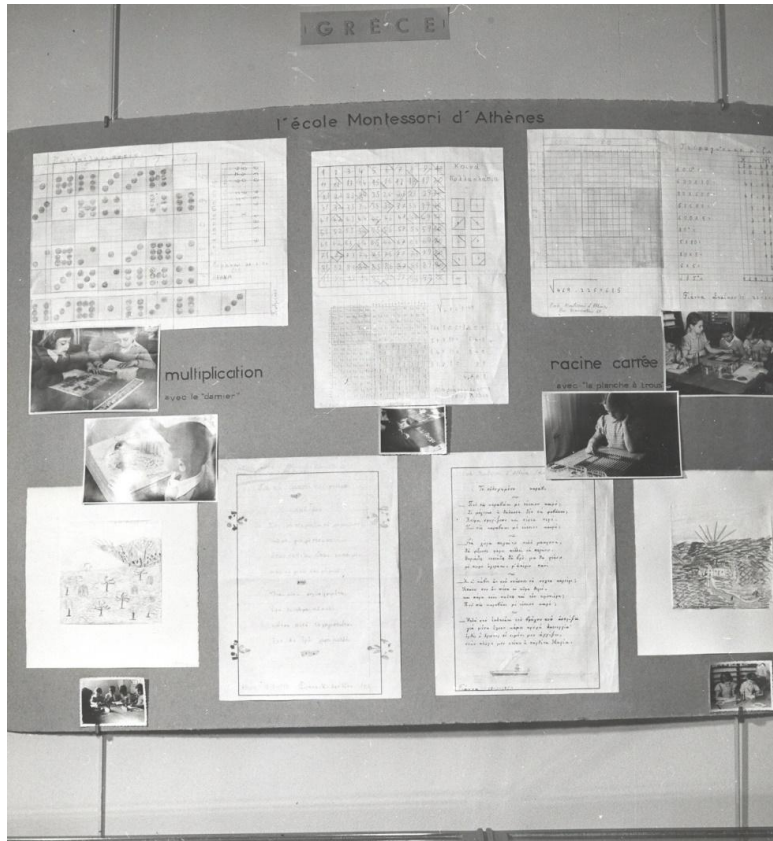
Εικόνα 2. Ιδιωτικό μοντεσσοριανό νηπιαγωγείο στο σπίτι των Γουδέλη (1950)

Η Μαρία Γουδέλη δεν επιθυμούσε ν' ασχοληθεί με την ιδιωτική εκπαίδευση. Εξαιτίας των ισχυρών σοσιαλιστικών της πεποιθήσεων και της αριστερής φιλοσοφίας της, ήταν σθεναρά υπέρ της δημόσιας εκπαίδευσης. Ως εκ τούτου, ένιωσε ότι αναγκάστηκε να κινηθεί προς την ιδιωτική εκπαίδευση, επειδή δεν της έμεινε καμία εναλλακτική. Παρόλο που ξεκίνησαν ένα ιδιωτικό

³¹ Μίνα Αηδοποπούλου (1885-1958), δασκάλα γυμναστικής και, από το 1927, ιδιοκτήτρια ενός ιδιωτικού σχολείου που περιλάμβανε νηπιαγωγείο, δημοτικό και γυμνάσιο θηλέων. Το σχολείο ήταν διάσημο για τις ελεύθερες και δημοκρατικές του διαδικασίες. Αρκετές προσωπικότητες της εποχής έστειλαν τα παιδιά τους εκεί, περιλαμβανομένου και του Δημήτρη Γληνού (Μπέλλα, 2017)

σχολείο, τόσο ο Σωτήρης όσο κι η Μαρία Γουδέλη ήθελαν να δημιουργήσουν ένα προοδευτικό σχολείο βασισμένο στη μοντεσσοριανή φιλοσοφία, που επιτρέπει περισσότερη ελευθερία κι ευελιξία. Προσπάθησαν να διατηρήσουν ένα δημοκρατικό και φιλελεύθερο κλίμα μεταξύ των δασκάλων, των μαθητών και των γονέων στο σχολείο τους, ακολουθώντας το όραμά τους για οποιοδήποτε σχολείο, δημόσιο ή ιδιωτικό, τυπικό ή εναλλακτικό. Επιπροσθέτως, θα στήριζαν οικογένειες που δεν είχαν το κατάλληλο οικονομικό υπόβαθρο μειώνοντας τα δίδακτρα ή δίνοντας υποτροφίες. Δεν ήθελαν το σχολείο να γίνει ένας κερδοσκοπικός εμπορικός οργανισμός που δε θα σεβόταν και δε θα τιμούσε τη φιλοσοφία των ιδρυτών, έτσι, λίγα χρόνια πριν τον θάνατο της Μαρίας, προσπάθησαν να προσφέρουν το σχολείο στο κρατικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Δυστυχώς, το σχέδιο αυτό ναυάγησε, έτσι μετά τον θάνατο της Μαρίας, ο Σωτήρης αποφάσισε να δημιουργήσει ένα μη κερδοσκοπικό Ίδρυμα Μαρίας & Σωτήρη Γουδέλη, που διευθύνει το σχολείο από τον θάνατό του, το 1997. (Καλησπέρη, 2021)

Το Σχολείο δε σταμάτησε να λειτουργεί σχεδόν καθόλου.

Εικόνα 3. Συμμετοχή της Μοντεσσοριανής Σχολής Αθηνών Μαρία Γουδέλη σε συνέδριο στο Παρίσι

Το 1964, μεταφέρθηκε σε νέες και μεγαλύτερες εγκαταστάσεις, χτισμένο εξ αρχής ως μοντεσσοριανό «Σπίτι των Παιδιών» (Casa dei Bambini), από τον διάσημο πρωτοπόρο αρχιτέκτονα Κωνσταντίνο Δοξιάδη, υπό την αυστηρή και προσεκτική επίβλεψη της Μαρίας Γουδέλη. Φρόντισε να συμπεριληφθούν όλες οι αρχιτεκτονικές και παιδαγωγικές αρχές ενός

μοντεσσοριανού περιβάλλοντος, ώστε να καλύπτονται κι υποστηρίζονται πλήρως οι αναπτυξιακές ανάγκες των παιδιών 3-12 ετών (Κάτσιου-Ζαφρανά, 1995)

Εικόνα 4. Μοντεσσοριανή Σχολή Αθηνών Μαρία Γουδέλη

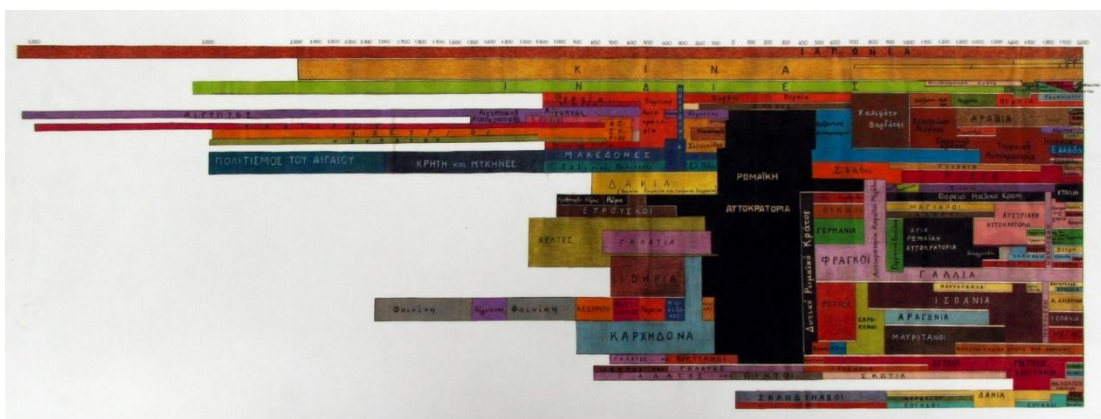
Διατήρησε στενή επαφή με τον Μάριο Μοντεσσόρι, γεγονός που εξηγεί το ότι ήταν καλεσμένη στην τελετή κηδείας της Μαρίας Μοντεσσόρι³².

Η Μαρία Γουδέλη αφιέρωσε τη ζωή της σ' αυτό το σχολείο, τη Μοντεσσοριανή Σχολή Αθηνών Μαρία Γουδέλη και στη μοντεσσοριανή μέθοδο. Παρακολουθούσε τα επιστημονικά επιτεύγματα, συμμετείχε σε συνέδρια στην Ευρώπη, διάβαζε πολύ κι επισκεπτόταν σχολεία και ιδρύματα. Έγραψε διάφορα βιβλία κι άρθρα για τη μοντεσσοριανή πρακτική και θεωρία κι έδωσε πολλές διαλέξεις σε γονείς κι επαγγελματίες του εκπαιδευτικού χώρου. Για να καλύψει τις ανάγκες των παιδιών στο ελληνικό σχολικό περιβάλλον, δημιούργησε όλο το υλικό που απαιτούσε η ελληνική πραγματικότητα για τις ανάγκες των παιδιών σε θέματα ιστορίας, γλώσσας, γεωγραφίας και θρησκευτικών. Είχε ένα ξεχωριστό ταλέντο να φτιάχνει κατανοητό παιδαγωγικό υλικό σε ασαφή επιστημονικά θέματα, ιδιαίτερος κατάλληλα για ένα παιδί νηπιαγωγείου (Κάτσιου-Ζαφρανά, 1995). Το υλικό που δημιούργησε σε πολλές περιπτώσεις συνέβαλε στη βελτίωση του υπάρχοντος μοντεσσοριανού υλικού. Στον τομέα των μαθηματικών, είχε εξαιρετική βοήθεια από τον σύζυγό της, Σωτήρη, διακεκριμένο μαθηματικό, στη διδασκαλία των μαθηματικών στις μικρότερες ηλικίες μαθητών. (Καλησπέρη, 2021)

³² Αρχαιακό υλικό: Ευχαριστήριο σημείωμα για τις συλλυπητήριες ευχές της Γουδέλη στον Μάριο Μοντεσσόρι.

Εικόνα 5. Μοντεσσοριανό υλικό φτιαγμένο από τη Γουδέλη: Μαθηματικά – Σύνολα

Εικόνα 6. Μοντεσσοριανό υλικό φτιαγμένο από τη Γουδέλη: Ιστορική γραμμή των πολιτισμών και χωρών του κόσμου

Σύμφωνα με μαρτυρίες ανθρώπων που τη γνώριζαν εν ζωή, η Μαρία Γουδέλη γνώριζε πλήρως τις παρεξηγήσεις και παρερμηνείες που μπορεί να υποστεί το μοντεσσοριανό σύστημα κατά την εφαρμογή του. Η κύρια παρερμηνεία είναι το σύστημα να θεωρηθεί απλά ως μία τεχνική· η ίδια η Μοντεσσόρι είπε ότι οι μεγαλύτερες απογοητεύσεις προήλθαν από σχολεία που χρησιμοποίησαν το όνομά της αλλά δεν ακολούθησαν τη φιλοσοφία της. Γι' αυτό η Μαρία Γουδέλη οργάνωσε και υποστήριξε διαρκώς ένα ψυχοπαιδαγωγικό περιβάλλον στο σχολείο της· είναι φανερό κι από τους τίτλους των δύο κύριων συγγραμμάτων της, «Ψυχική Υγιεινή του Παιδιού I & II» ότι έμφαση έδινε πρώτα και κύρια στην ψυχική υγεία του παιδιού. Όλα τα άλλα ακολουθούν (Γουδέλη, 2006).

Βιβλιογραφία

- Association Montessori Internationale*. (2019, August 4). Ανάκτηση December 28, 2019, από Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Association_Montessori_Internationale
- Hatzis, A. N. (2019). A political history of modern Greece, 1821-2018. Στο A. Marciano, & G. B. Ramello (Επιμ.), *Encyclopedia of Law and Economics* (σσ. 1-12). New York, NY, USA: Springer.
- Mackridge, P. (2010). *Language and national identity in Greece, 1766-1976*. Oxford University Press.
- Montessori, M. (1971). *Peace and Education*. Adyar, India: The Theosophical Publishing House.
- Polk Lillard, P. (1996). *Montessori today*. New York, USA: Schocken Books.
- Pournaras, D. (χ.χ.). *Eleutherios Venizelos*. Ανάκτηση February 17, 2020, από Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Eleutherios-Venizelos>
- Skordoulis, C. (2008). The persistence of the theories of physics in natural philosophy. (G. Vlahakis, Επιμ.) *Cambridge Scholars Publishing*, 110-120.
- Skordoulis, C., & Stefanidou, C. (2010). Epistemological aspects of the historiography of science in Greece. *4th International Conference of the European Society for the History of Science*, (σσ. 29-47). Barcelona.
- Standing, M. E. (1998). *Maria Montessori - Her life and work*. New York, USA: Plume.
- Steiner-Khamsi, G. (2014, Mar. 13). Cross-national policy borrowing: understanding reception and translation. *Asia Pacific Journal of Education*, 34(2), 153-167.
- The Montessori Difference*. (χ.χ.). Ανάκτηση February 17, 2020, από AMI Association Montessori Internationale: www.montessori-ami.org/about-montessori
- Γουδέλη, Μ. (2006). *Ψυχική υγιεινή του παιδιού - α' θεωρία*. Αθήνα: Ίδρυμα Μαρίας & Σωτήρη Γουδέλη.
- Γουδέλη, Μ. (χ.χ.). *Τι είναι το σχολείο*. Αθήνα, Greece: Μοντεσσοριανή Σχολή Αθηνών.
- Γούλη, Χ., & Καύκουλα, Ε. (2011). Η εκπαίδευση κατά την περίοδο του Ελευθέριου Βενιζέλου. Πάτρα, Ελλάδα: Πανεπιστήμιο Πάτρας. Ανάκτηση από <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/gouli-kafkoula.htm>
- Δελμούζος, Α. (1913). Τρία χρόνια δάσκαλος. *Δελτίο του εκπαιδευτικού ομίλου (part 1)*, 3, 1-27.
- Δημαράς, Α. (2007). *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*. Αθήνα, Ελλάδα: Εστία.
- Ελληνες της Αιγύπτου*. (χ.χ.). Ανάκτηση Σεπτέμβριος 3, 2021, από Wikipedia: https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%88%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B5%CF%82_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%91%CE%B9%CE%B3%CF%8D%CF%80%CF%84%CE%BF%CF%85

- I., K., Σβολόπουλος, K., Χατζηβασιλείου, E., Νημάς, Θ., & Σχολινάκη-Χελιώτη, X. (2019). *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*. Αθήνα, Ελλάδα: ΙΤΥΕ-Διόφαντος, ΟΕΔΒ.
- Καλησπέρη, I. (2021, Αύγ. 29). Συνέντευξη σχετικά με τη Μαρία Γουδέλη. (E. Χωριανοπούλου, Δημοσιογράφος) Αθήνα, Greece.
- Κάτσιου-Ζαφρανά, M. (1995). *Η μοντεσσοριανή μέθοδος στην Ελλάδα - Η περίπτωση της Μαρίας Γουδέλη*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Μαράσλειο Διδασκαλείο*. (2017). Ανάκτηση February 18, 2020, από Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών: <http://marasleio.uoa.gr/istoria.html>
- Μαστρογιάννης, I. (2015). Η ελευθέρα σχολή κοινωνικής πρόνοιας. *Επιθεώρηση κοινωνικών επιστημών Κοινωνική Εργασία*(118). Ανάκτηση από https://www.socwork.gr/journal_author.php?id=71
- Μπέλλα, M. (2017, Οκτ. 11). Μίνα Αηδοποπούλου (1885-1958): Η αξέχαστη σχολάρχισσα. *Κριτική παιδαγωγική*. Ανάκτηση από http://criticeduc.blogspot.com/2017/10/blog-post_11.html
- Ξενίδης, I. (2007, Οκτ. 10). *Ιστορική εξέλιξη του Νηπιαγωγείου*. Ανάκτηση 12 28, 2019, από Ελληνική Πύλη Παιδείας: <http://www.eduportal.gr/istoria-nhp/>
- Φαφαλιού, E. (2013, Δεκ. 20). Επιστήμονας ή άγιος; Η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών της μοντεσσοριανής αγωγής. (Δ. Χασάπης, Επιμ.) *Το μοντεσσοριανό σύστημα εκπαίδευσης σήμερα κι αύριο: Προβληματισμοί και προοπτικές*, σσ. 44-63. Ανάκτηση από <https://www.montessoriani.gr/Documents/%CE%B2%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%B9%CE%B1%20%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%B9%CE%B1%20%CE%B3%CE%BF%CF%85%CE%B4%CE%B5%CE%BB%CE%B7/%CE%A4%CE%9F%20%CE%9C%CE%9F%CE%9D%CE%A4%CE%95%CE%A3%CE%A3%CE%9F%CE%A1%CE%99%CE%91%CE%9D%CE%9F%20%CE%A>

Η συγγραφέας

Ελισάβετ Χωριανοπούλου, MEd στη Μοντεσσοριανή αγωγή -επίπεδο δημοτικού (6-12 ετών), MEd στη μοντεσσοριανή αγωγή -επίπεδο νηπιαγωγείου (0-6 ετών), Υποψήφια Διδάκτωρ στο Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, είναι Διευθύντρια και ΑΜΙ δασκάλα δημοτικού στη Μοντεσσοριανή Σχολή Αθηνών Μαρία Γουδέλη εδώ και 20 χρόνια. Κατά διαστήματα οργανώνει και υλοποιεί σεμινάρια γνωριμίας της μοντεσσοριανής αγωγής για εκπαιδευτικούς κι άλλους ενήλικες. Είναι επίσης ηθοποιός, χορωδός και λάτρης των ταξιδιών ανά τον κόσμο. elsa.ch@montessoriani.gr